

van zo'n algemene beweging niet vrijhouden, 'tenzij ze abdiceere'. 'Alleen in de Democratie ligt ook voor háár profetie van krachtsvernieuwing en bloei'. Kuypers beriep zich ook op Gods Woord. 'Bijna geheel Jezus' omgeving is uit de kleine burgerij. Hij zelf is door banden van maagschap aan den democratischen stand verbonden'; hij verwacht het niet van de rijken, gezien zijn woord over een kermel door het oog van een naald. Zijn apostelen zijn 'allen van democratischen oorsprong en democratisch karakter', zijn gemeente 'de geringe en nietsbeduidende lieden, die haar kern vormen en haar kracht'. Zo was het ook in later eeuwen. 'De stichting onzer republiek is wel door de Edelen beproefd, maar door het volk gelukt. Ook nu zou zonder het steunpunt in de volksmassa de Christelijke kerk voor ons verloren zijn. ... Wat ook van kerkinrichting in de Schrift te berde komt, rijmt onveranderlijk met dezen democratischen grondtoon'. Zou nu de aristocratie deze feiten aanvaarden, dan zou zij haar nieuwe, 'van God verordende roeping' ten aanzien van de 'volksmassa' kunnen verstaan: 'de somtijds ruwe krachten der democratie beteugelen en wijden'. Aan het slot van de *Confidentie* maakte Kuypers nog eens duidelijk dat hij van zijn kant de Amsterdamse 'Irenische partij' van conservatieven en 'mannen van het Réveil' nooit tegemoet zou komen: zij waren 'te onverschillig tegenover het vraagstuk der Kerk als zoodanig, dan dat ik ... met hen in het gelid kan staan. De Vrije Kerk is de dochter van Calvijn. Op Gereformeerde erve ligt haar hoeksteen reeds uitgehouwen'.²⁵

Kuypers Réveil-karakteristieken uit de jaren 1867-1873 geven blijk van toenemende kritiek. Opvallend in de *Confidentie* zijn: de vanzelfsprekendheid waarmee het toen voor velen nog vreemde begrip 'Réveil' gehanteerd, haast opgedrongen wordt, bovendien verbonden met de toen nog nauwelijks praktisch-politiek gebruikte begrippen 'aristocratie' en 'democratie';²⁶ de brede horizon, waardoor een lokaal, kerkelijk conflict begrepen wordt in het kader van een uiteindelijk Europees sociaal-politiek vraagstuk; de in vergelijking met het memorandum van eind '72 sterk aangezette tegenstelling tussen het Réveil en hen die door Kuypers in 1887, toen hij de volkskerk verlaten had, 'de kleine

25. *Confidentie*, 74-80, 107.

26. Zie J. van de Giessen, *De opkomst van het woord democratie als leuze in Nederland*, Den Haag 1948, m.n. 60, 68, 72, 80.